

РЕПРЕСІЇ РАДЯНСЬКОГО РЕЖИМУ ПРОТИ СТУДЕНТІВ КАМ'ЯНЕЦЬКОГО ПЕДАГОГІЧНОГО ВНЗ НАПРИКІНЦІ 20-х — У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ 30-х рр. XX СТОЛІТТЯ

У статті показано опозиційні настрої серед студентства Кам'янець-Подільського інституту народної освіти (соціального виховання, педінституту), проаналізовано різні форми боротьби з ними правлячого радянського режиму.

Ключові слова: студенти, інститут, репресії, відрахування, вилучення.

Не зважаючи на низку публікацій, проблема репресивних заходів правлячого радянського режиму [15], [17], [19], [22], [28], [31], [44], залишається бути вельми актуальною. Малодослідженим є аспект, пов'язаний із боротьбою тоталітарного режиму проти антирадянських настроїв студентства Кам'янець-Подільського інституту народної освіти (соціального виховання, педінституту). Власне саме ця проблема стала метою нашого дослідження.

Наприкінці 1920-х рр. рівень «засміченості» антирадянськими «елементами» Кам'янець-Подільського ІНО був досить високим [16, с.185]. У березні 1929 р. на нараді в ЦК ЛКСМУ повідомлялося, що за даними ДПУ, серед значної частини студентства існує глибоке невдоволення радянською владою. Також констатувалися, що виникли угруповання по цілому ряду округів. Серед інших називали і Кам'янець-Подільський ІНО [30, с.212; 31, с.231]. Матеріали періодичної преси переконливо свідчать про існування тоді, і дещо пізніше, опозиційних настроїв серед молоді. Так, дописувач газети «Студент Прикордоння» С.Федорук повідомляв, що після зустрічі із студентством представника торгового відділу, один із студентів запитав: «Чи довго вивозитимуть хліб із села у робочі райони?». Інший студент протестував проти застосування репресивних заходів у ході хлібозаготівель [13, спр.29, арк.3], [43]. Студентка Кримська висловила жаль з приводу виключення з інституту О.Білянкіної за «приховання» соціального стану, зазначивши: «... вона [Білянкіна] умниці, що обманула комсомол і використала його». Студентки Г.Гінківська і Святківська організували за підписним листом збір коштів на допомогу Єрмолаєвій, яку відрахували з ІНО як «соціально чужу особу». Студентка ІІІ курсу О.Гулько, дізнавшись про те, що її направляють для проведення політосвітньої роботи у село, заявила: «Я на село не піду, що я можу там зробити? На село повинні йти соцекивці [студенти соціально-економічного відділу], а не фізмат» [13, спр.32, арк.2зв.], [42]. Студентка ІV курсу Н.Слісарєва виступила проти політики українізації, зокрема, не визнавала української мови [13, спр.24, арк.2зв.], [37].

Такі прояви мали місце і в інших вузах України. Тому наприкінці лютого 1929 р. на засіданні партколегії ЦК КП(б)У йшлося про нерозуміння студентами сутності завдань «соціалістичного будівництва», посилення національно-шовіністичних настроїв, ріст антисемітизму у комсомольських осередках вузів [9, спр.303, арк.18]. На початку квітня 1929 р. було розіслано циркулярного листа секретаря ЦК ВКП(б) А. Смірнова «Про чистку середніх і вищих навчальних закладів», у якому, зокрема, зазначалося про недоцільність проведення чисток студентів. Разом з тим, вказувалося на необхідність відрахування зі складу студентства тих, хто «особливо засмічував учнівський контингент». Того чи іншого студента могли відрахувати за таких умов: у разі позбавлення його виборчих прав; за приховання при вступі у навчальний

заклад свого соціального походження; антирадянську поведінку, яка виражалася у відповідних виступах, антисемітизму тощо; засудження за кримінальний злочин. Рекомендувалося ретельно перевіряти ці обставини і брати до уваги академічну і громадську значущість студента, який підлягав виключенню. Керівництво навчальних закладів зобов'язали прийом студентів здійснювати лише через приймальні комісії. Останнім заборонялося розглядати особисті листи-рекомендації відповідальних працівників, спеціалістів, наукових працівників і т.д. [8, спр.263, арк.26]. Через декілька днів, 9 квітня 1929 р. до всіх вишів УСРР було направлено листа за підписом заступника наркома освіти Приходька, у якому пропонувалося роботу по перевірці соціального складу проводити не кампанійськи, а як повсякденну «глибоку роботу для очистки ВУЗів від чужого ворожого елемента». При відрахуванні слід було врахувати передусім громадську активність студента. До перевірки соціального складу студентської молоді пропонували залучати громадські і партійні органи вишів, а також організації КНС. При цьому зазначалося, що студенти, батьки яких позбавлені виборчих прав, але самі виборчими правами користуються і не мають матеріального зв'язку з батьками, відрахуванню не підлягають. З дозволу НКО можна було відчисляти студентів випускних курсів, дипломників [8, спр.263, арк.29], [11, спр.1142, арк.4].

Аналогічні питання розглядалися на засіданнях місцевих партійних комітетів. Так, 5 травня 1929 р. на нараді, яку провів агітаційно-пропагандистський відділ Кам'янецького окружного партійного комітету, пропонувалося покращити («скласти перелома») роботу по чистці вузів «в бік самоочистки їх від ворожого та чужого елемента». Це питання пропонувалося розглянути на зборах партійних та комсомольських осередків навчальних закладів, після чого партійці та комсомольці мали організувати обговорення питання чистки на загальному студентському зібранні. У період чисток слід було уникати випадків зведення особистих рахунків, «склоків» тощо. В рішенні комітету містилася пропозиція підходити до виключення «найобережніше, уникаючи помилок та поверхневого чи формального ставлення» [8, спр.263, арк.25]. 19 червня 1929 р. агітаційно-пропагандистський відділ проаналізував хід самоочистки у вузах. Було визнано за необхідне поглибити її шляхом «втягування» найширших кіл студентства для виявлення окремих «чужаків». Передбачалося виключення проводити лише за погодженням з відділом. У свою чергу, останній мав обговорити дане питання з представниками прокуратури й ДПУ. Зверталася увага на необхідність контролю партійних організацій за видачею довідок особам, які вступали до вузів і тих, хто звертався за ними у зв'язку з «самоочисткою», яка проводилася у тому чи іншому навчальному закладі [8, спр.263, арк.31].

Певну увагу чисткам приділяло і Кам'янецьке окружне бюро пролетарського студентства. Зокрема, голова організації Бабин у своєму листі до профспілкових осередків зазначав, що «не зважаючи на великі досягнення в галузі пролетаризації ВУЗів, у складі студентства є ще значна кількість чужого, ворожого Радянській владі елемента». Він накреслив низку підходів, які мали реалізувати у своїй повсякденній роботі профспілкові студентські організації. Насамперед, необхідно було «виділити відповідального представника до складу перевіркової комісії при Правлінні ВУЗу... Зосередити увагу всього студентського суспільства й громадської думки навколо питань перевірки соцскладу ВУЗів... Притягти до активної участі пролетарську частину студентства даного ВУЗу... Ні в якому разі не утворювати комісії при студпрофорганізаціях... Студентські представники мусять ознайомитись зі вказівками НКО, що мають в Правлінні ВУЗу... вони мусять стежити

за тим, щоб мотиви, підстави виключення не обмежувались загальними формулюваннями виключити, як антирадянський елемент», або [за] заховання соцстану і т. ін., а щоб раніше були зібрані та підготовлені матеріали, які б дійсно характеризували того, якого треба виключити, як антирадянський елемент» [13, спр.3, арк.27].

Відповідна робота проводилася і через пресу. Кореспондент газети «Комсомолец Прикордоння» А.Грінберг, висловлюючи ідею більшовицької влади боротьби із студентами, які мали непролетарське походження і вступали на навчання, «приховавши» свій соціальний стан, писав: «Треба дати відсіч тим, що пролізли і пролізають в наші школи під машкарою працюючих. Залізною мітлою прочистити наші школи від класово-чужих елементів» [7].

Виконуючи директиви листопадового Пленуму ЦК ВКП(б) (1929 р.) про систематичне очищення інститутів від ворожих елементів, у вищих навчальних закладах створювалися спеціальні комісії з перевірки соціального складу студентства. Вони не лише аналізували анкети, а й робили запити на місця, де раніше жив і працював той чи інший студент. Наприклад, з проханням перевірити соціальний стан студентів їй надати відповідні довідки 27 січня 1929 р. ректор ІНО звернувся до Херсонського відділу ДПУ з проханням «... повідомити, чи гр. Гавриленко Никифор перебував до революції на посаді начальника Херсонської тюрми або [чи] взагалі працював там...» [32, с.25]. 5 лютого того ж року на адресу Дунаєвського райвиконкому пішов запит на М.Ковальську про її соціальний стан, заняття батьків до революції і на час запити, майнове становище, чи знаходилася студентка на батьківському утриманні, яку участь брала в громадському житті до вступу у вуз. Відповіді, як правило, містили інформацію, якої було достатньо для прийняття категоричних рішень. 23 лютого 1929 р. голова Дунаєвського райвиконкому Всеволозький повідомляв, що М.Ковальська – донька дядка, «який дякував до і після революції», сім'я має будинок у Кам'янці, батько виборчими правами не користувався, а сама Маргарита за час перебування у с. Гірчична у громадській роботі участі не брала [12, спр.38, арк.54]. Того ж дня Всеволозький у листі під грифом «таємно» інформував ІНО і про батьків студента В.Лернера: «1. Батько його в м. Шагава в свій час мав мануфактурну крамницю. 2. Зараз він [Вольф Лернер] знаходиться на утриманні своєї матері. 3. Мати його до жовтня 1928 року мала теж мануфактурну крамницю й є відомості, що й зараз займається тим же» [32, с.25]. Запит отримав також секретар райпарткому Затонського району, у якому містилося прохання надати характеристику на студента С.Мазура, оскільки на нього надійшла заява про те, що він «у минулому був зв'язаний з контрреволюцією» [12, спр.20, арк.14]. На жаль, наслідки розгляду цієї справи нам не відомі. Із Старокостянтинівського районного виконавського комітету повідомляли про В.Вайнштейна, батько якого до Лютневої революції був головою міської думи, директором банку взаємного кредиту [12, спр.38, арк.42]. Городоцький РВК повідомляв про студента О.Янкового, який був сином колишнього крамара, і С.Дем'янова, що виховувався у сім'ї церковного старости [12, спр.38, арк.56]. Із Гаврилівецької сільської ради надійшла інформація про батьків П.Романівської, які у 1925 р. розпоростили своє господарство на менші ділянки, щоб уникнути великого податку [12, спр.38, арк.51].

До роботи комісії залучали широку громадськість, що, як вважали, забезпечувало «поліпшення» соціального складу студентства [1, с.200]. Наприклад, житель с. Драганівки Лянцкорунського району І.Баррій звернув увагу на студентку А.Коган, доньку непмана, орендатора млина в с.Почапінці, що, на його думку, суперечило політичним настановам керівництва країни. Він просив зняти з неї стипен-

дію, оскільки вона могла вчитися за рахунок своїх батьків [12, спр.38, арк.42]. Житель с.Шатави Приємський інформував про Р.Лейдерман і Б.Нейман, доньок новоушицьких відповідно непмана і спекулянта [12, спр.34, арк.27]. У жовтні 1929 р. Заливонищинська сільська рада Вінницької округи звернулася до керівництва ІНО з проханням виключити з інституту П.Сивака, який влаштувався в колгосп аби лише взяти довідку для вступу в інститут. Повідомлялося, що під час колективізації його батьки вийшли з колгоспу, що стало «поганим прикладом для інших». Вони агітували проти колгоспу, хлібозаготівель, м'ясозаготівель. П.Сивак, прибувши у село на канікули, ігнорував громадську роботу («мені плювати на громадську роботу, мені треба вчитись») [12, спр.34, арк.27]. Із Літинського районного партійного комітету повідомлялось про М.Заславського, сина дяка, який вступив в інститут із підробленими документами про те, що він із сім'ї селянина і мав шестирічний педагогічний стаж. Тому парткомітет просив відрахувати його і переслати у Літин відповідні документи для притягнення Заславського до кримінальної відповідальності [12, спр.34, арк.75]. Прохання перевірити соціальний стан студентки Рабинович надійшло із Гайсина від комсомольця Клеймана. Її батько не користувався виборчими правами, оскільки був власником пивоварного заводу, мав великий будинок [12, спр.34, арк.80]. Аналогічну заяву надіслав один із жителів с.Гринчук Кам'янецького округу про те, що батько студентки ІІІ курсу хімічного відділу А.Мунчак був куркулем [12, спр.34, арк.83-83зв.].

У ряді випадків на студентів заявляли їхні колеги. Наприклад, студент ІV курсу С.Лівшиц інформував про першокурсницю В.Косовську, сім'я якої брала участь у єврейському погромі в м. Літин. Її чоловік М.Коляновський був ад'ютантом отаманів Я.Шепеля та Я.Гальчевського [12, спр.34, арк.76зв.]. Другокурсники економічного відділу Я.Гончар та І.Боднарчук, «борючись за чистоту рядів інституту», повідомили про студента ІІ курсу літературно-мовного відділу О.Літва, який був сином колишнього стражника. Згодом, його батька виключили з колгоспу, оскільки він виступав проти колективізації. Сам Літів певний час навчався у зоотехнічному технікумі с.Отроків Новоушицького району, але звітні дезертував і вступив до ІНО [12, спр.34, арк.10-10зв.]. Студент ІІІ курсу М.Бедриківська, С.Мельник, Е.Штейнгольц, Матвійчук, Ясінська розповіли про Г.Гінківську, яка походила з сім'ї священика. Наводили вони у своїй заяві і антирадянські («Відколи почався рух народу – революція, з того часу в природі все негаразд») і антисемітичні («Після скинення царату я собі не уявляла, не могла зрозуміти, що євреї будуть у владі») вислови студентки [12, спр.34, арк.74-74 зв.]. Студентка Зінківська характеризувала сестер Віру і Олену Москалюків як «міщанський елемент, баласт для радянського ВИШу» [12, спр.38, арк.102]. Комсомольський осередок інституту звертав увагу на «поповичів» Рязанцева і Араневича, «бакалейну пролетарку» Розенту [9, спр.303, арк.3]. Трьогокурсник сільськогосподарського інституту Сокальський інформував про студента ІНО В.Панасюка, який за «петлюрівської» влади був ад'ютантом начальника залоги міста, носив «гайдамацький одяг». Крім того, він був зятем місцевого банника [12, спр.31, арк.9].

Становище підірвала преса. У березні 1929 р. на адресу ректора інституту надійшов лист з редакції всеукраїнської газети «Комсомолец України» з проханням розслідувати факти, наведені у статті «Робіть діло». У ній анонім закликав керівництво закладу ловити «вовків в овечій шкурі», які «в білий день самі йдуть до рук, а ви дивитесь і махаєте рукою, моваяв, нехай там... З них будуть червоні радянські вчителі». І наводив при цьому прізвища студентки ІІ курсу Н.Бульбах, доньки колишнього «урядовця», студента ІІІ курсу Хлінівського, сина дяка [12, спр.34, арк.13].

Часто студентів відраховували з формулюванням «елемент соціального чужий», «класово ворожий елемент», «син петлюрівця-куркуля», «син жандарма», «син службовця культів», «дочка спекулянта», «приховав своє соціальне походження» і т.д. Так, у 1929 р. було відраховано зі складу студентів ІНО В.Лічман [13, спр.32, арк.2зв.], [24], Любов Коган [14, спр.98, арк.1], Р.Лідерман [3], Р. і П.Швідер [12, спр.34, арк.19], [13, спр.26, арк.2зв.], [40], М.Чабана [12, спр.34, арк.22], [13, спр.23, арк.2], [41], Шейнштейн [12, спр.34, арк.22], батьки яких орендували млини. Батько А.Пурисман був орендарем Тарасівської цукроварні [6], [7]; С.Рабінович – орендарем броварні [3], [12, спр.34, арк.81], [14, спр.98, арк. 47]; Д.Меєрович – орендарем ставків [13, спр.23, арк.2], [41]; Е.Барг – непманом [12, спр.31, арк.10]; В.Турлука – куркулем [12, спр.34, арк.22]; О.Жилівського [12, спр.31, арк.10], [14, спр.98, арк.47], Б.Нейман [3], Д.Шулівича [13, спр.22, арк.1зв.], [29], Лії Коган [12, спр.31, арк.10], [14, спр.98, арк.47], Ф.Вайсер [12, спр.34, арк.22] – торговцями; С.Шапіро – різником [3], [12, спр.31, арк.7], [14, спр.98, арк.47]; Ш.Сандогурської [3], [12, спр.31, арк.10], [12, спр.38, арк.65], Ганіцької, Р.Лейдерман [12, спр.34, арк.22] – спекулянтами; Бондаренка [13, спр.27, арк.2зв.], [25], І.Корнича [12, спр.31, арк.10], Ю.Іванова, Зембіцького [12, спр.34, арк.22] – священиками; Й. і В.Лернерів – власником мануфактурної крамниці [13, спр.27, арк.1зв.], [39]; О.Білянкіної – крамарем [13, спр.23, арк.2], [41]; Н.Бульбах, В.Овчарука [3], Пашинського [13, спр.5, арк.32] – офіцерами царської армії; О.Оборотюк, О.Іліва [13, спр.26, арк.2зв.], [40], Драбчука [13, спр.23, арк.2], [41] – жандармами; Кельман – керівником хедеру [12, спр.34, арк.22], Г.Сікори – таємним агентом поліції [3]; Є.Полтнікової – колежським реєстратом [13, спр.24, арк.2зв.], [45]. За «скриття соціального стану» виключили П.Бульбах, С.Чорного, М.Цопеля, А.Бріля, Б.Вайоштейн, М.Попеля, Р.Сіріс, а Савчука, Вітовського, Неймана, О. і В.Москалюків відраховували як «чужий елемент» [11, спр.1142, арк.7, 9, 20, 22], [11, спр.1149, арк.21, 24-24зв.], [12, спр.34, арк. 9, 22], [13, спр.5, арк.32], [13, спр.22, арк.1зв.], [36].

Студентам інкримінували й інші провини. Так, у процесі слідства «вияснилося», що Т.Ляховецький був начальником карального загону армії УНР у добу Директорії УНР [41]. Служили в українській армії і Н.Грушко-Грушенко [12, спр.31, арк.10], [12, спр.38, арк.66], Т.Ковальський, К.Сивак [12, спр.34, арк. 22], Д.Матлак, В.Пашинський [12, спр.38, арк.65-66], І.Пилянкевич [13, спр.5, арк.32], В.Вайнштейна визнали керівником сіоністської організації [41]. Як антисеміти «проявили» себе студенти К.Архелюк [9, спр.303, арк.21], Козакова [18] і С.Соломко [13, спр.24, арк.2зв.], [27].

Активно працювали над виявленням «злочинних елементів загони т. зв. «легкої кавалерії». У 1929 р. в інститутському загоні налічувалося 30 осіб. Щоправда, «добросовісно» працювали лише 20 осіб. У одному із архівних документів повідомлялося, що вони брали участь у перевірі соціального стану комсомольців та позаспілкових студентів, внаслідок чого було виключено з інституту 16 осіб [9, спр.360, арк.24, 31-31зв.].

Рішення про відрахування того чи іншого студента набиало сили після затвердження його Центральною комісією у студентських справах при НКО. Інколи студентам вдавалося відстояти свої права. Наприклад, поновили у правах студентів О.Гулько, А.Коган, Ляховецького, О.Іліва [12, спр.34, арк.19, 20]. Що стосується останнього, то адміністрація закладу не поспішала вводити його до складу студентів. Тому він поскаржився на своє «незрозуміле ставлення» в ІНО окружній комісії у студентських справах. У відповідь комісія надіслала ректору листа з вимогою реалізувати постанову ОКСС про поновлення Іліва у скла-

ді студентів [12, спр.34, арк.21]. Мали місце випадки, коли правління інституту опротестовувало рішення ЦК. Так, 14 вересня 1929 р. на засіданні правління ІНО констатувалося, що студент Чорний [29 червня ЦК по студентських справах визнав його відрахування не обґрунтованим. – Авт.] приховав своє соціальне походження, «аби примазатися до радянських органів. Відомості про те, що працює з 12 років не відповідають дійсності... Учасні у громадському житті вишу не приймав» [11, спр.1149, арк.6]. Студентська молодь виступила проти поновлення у правах студентів Ш.Садогурської [12, спр.38, арк.81].

Додатково розслідували справи студентів Р. і Ц.Швідлер [12, спр.34, арк.19, 21, 38, 45, 46], С.Шапіро [12, спр.31, арк.7], [12, спр.38, арк.94]. Відмовила ОКСС у перегляді справ студентам М.Попелю, І.Пилянкевичу, В.Пашинському [13, спр.5, арк.32], Р.Сіріс [12, спр.34, арк.53-54] та ін.

Керівництво ІНО вело боротьбу з «літунами» (студенти, що самовільно перейшли до інших навчальних закладів) і «дезертирами» (ті, що вчасно не з'явилися після канікул на навчання). Наприклад, 24 жовтня 1929 р. правління вишу вирішило звільнити зі складу студентів Бортняка і Драгобецького, які самовільно залишили інститут і обійняли посади вчителів [11, спр.1149, арк.163в.].

Студентство ІНО на своїх зібраннях обговорювало сфабриковані гучні політичні справи. Так, 26 листопада 1928 р. вони засудили «злочинний виступ» проти радянської культури віце-президента ВУАН, академіка С.Єфремова. У резолюції відмічалося: «Ганьба таким вченим, що за своєю короткозорістю не бачать того величезного розмаху культурного життя в країні Рад, яке бачать і підкреслюють самі відсталі і не освічені. Пролетарське студентство, що покликано на важку роботу – посилення наукового надбання людства для застосування набутих знань в соціалістичному будівництві, з соромом і обуренням відмічає наявність серед учителів молоді подібного виродка, як академік Єфремов. Пролетарське студентство – майбутні кваліфіковані вчителі відкидають наклепи звироднілого Єфремова на нашу культуру і заповняють комуністичну партію і всіх працюючих, що всі сили приложать до ще більшого розквіту культурного життя країни, що вірно прямує до соціалізму» [38]. Щоправда, частина студентства дії Єфремова підтримала [8, спр.263, арк.16].

У листопаді 1929 р. з «обуренням і гнівом» зустріли студенти і викладачі Кам'янецьких вузів повідомлення про «викриття» «контрреволюційної» організації Спілки визволення України і Спілки української молоді, яку очолювали «покидьки, мерзотні підлабузники фашизму, гнилі коріння знищеної петлюрівщини, академік С.Єфремов, професор Й.Гермайзе, «автокефальний мракобіс» В.Чехівський та ін. [5], [13, спр.26, арк.1], [35]. Одночасно облетіла вузи і звістка про напад «фашистської молоді» на радянське посольство у Львові. У кожному навчальному закладі відбулися «летючі» мітинги з приводу цих подій, після яких було проведено загальний мітинг біля будинку окружного партійного комітету. Із «гнівними» промовами виступили секретар ОПК Панасенко, професори Н.Гаморак, О.Ретанов, Курневич, Білошеїн, Бутко, які «нещадно п'ятували контрреволюційну діяльність академіка УАН Єфремова, її співробітника Гермайзе й інших робітників науки, які на послугах капіталістичного заходу, особливо ж Польщі, вели ганебну роботу на шкоду трудящим» [1].

25 листопада 1929 р. студентство, викладачі і техпрацівники ІНО надіслали вітальну телеграму «вартовому пролетарської революції» Державному політичному управлінню: «Загальні збори студентства, професури та техпрацівників Кам'янець-Подільського ІНО, в зв'язку з

викриттям контрреволюційної організації «Спілки визволення України» щиро вітають пролетарського органа Всеукраїнське ДПУ, яке зліквідувало ще одну групу негідників, що підготовляли реставрацію українського та чужеземного панства України, де за активною участю всіх працюючих та кращих сил науки будується соціалістичне життя. Всього колектив ІНО прикордонного округу вимагає суворої кари прихвонням закордонного фашизму: Єфремову, Гермайзе, Дурдуківському, Ніковському та іншим учасникам організації нових націоналістичних контрреволюціонерів УЕНерівських вилазок проти Держави працюючих та радянської національної культури. Хай живе невисипучий вартівий Пролетарської диктатури ДПУ! Хай живе КП(б)У – кермач національної політики на Україні! Хай живе соціалізм!» [20], [21]. Подібну за змістом резолюцію було прийнято на зібранні, яке відбулося у березні 1930 р. під час слухання справи у Вищому суді СРСР [33]. У пресі публікувалися «гнівні» обвинувачувальні статті професорів В.Гериновича [4], Курневича [23], Б.Мершевицького [26], О.Ретанова [34].

Що стосується 1930-х р., то маємо констатувати, що у доступних нам архівних фондах, періодичній пресі відкаалося обмаль інформації про «шкідницьку роботу» студентів інституту соціального виховання (педагогічного інституту).

В одній із архівних справ виявлено інформацію про антирадянські вислови студента І.Кунца, який у 1931 р. у розмові зі своїми колегами зазначав: «Троцький був правий, що нам не потрібні такі темпи, які партія взяла, а тепер такі труднощі» [8, спр.339, арк.49]. Зокрема, він критикував лінію партії на підвищення цін на товари, перехід на 10-годинний робочий день. Виступав проти примусових заощаджень, збору коштів на розширення інститутського городу, організації у закладі соцзмагань, ударництва, оскільки студенти жили у незадовільних матеріально-побутових умовах [8, спр.339, арк.47]. Підтримав «правоопортуністську троцькістську вилазку» і студент О.Кавалик [8, спр.339, арк.29]. Не здорову атмосферу у студентському середовищі підігрівали, на думку парторганізації, антирадянські вислови викладачів. Так, лектор Будько у 1932 р. зазначав, що «ми будуємо соціалізм, згораємо в роботі. А що з цього маємо. Ми маємо лише ідею». Викладач історії російської літератури Черняк рекомендував студентам вивчати праці Л.Троцького і М.Бухаріна, які, на його переконання, сприяли розширенню кругозору, дозволяли краще орієнтуватися у вивченні основ більшовизму. Вчення М.Бухаріна пропагував і професор В.Геренович [8, спр.339, арк.133].

Як і у минули роки значна увага приділялася очищенню інституту від студентства непролетарського походження. Відповідні запити надсилалися у місцеві органи влади. Наприклад, 22 жовтня 1932 р. директор ІСВ В.Четвериков у своєму листі до Довголівської сільської ради Ляховецького району Шепетівського округу просив надіслати характеристику на студента інституту І.Панасюка. Невдовзі голова сільради Надер повідомив, що батько Панасюка займався спекуляцією і лихварством. На початку 1930-х рр. його розкуркулили [12, спр.31, арк.42-43].

Регулярно проводилися чистки комсомольського осередку. Так, у квітні 1930 р. із комсомолу виключили Р.Розенталя, батько якої займався торгівлею. Вона підтримувала студентів («розклавшийся чуждий елемент»), яких відраховували з інституту у 1929 р. Крім того, Розенталя мала родичів-спекулянтів [10, спр.830, арк.14]. Мав зв'язок з «чуждим» елементом і Д.Мільштейн. Він одружився на дівчині, позбавленій виборчих прав, жив з «нетрудових» прибутків. Донькою куркуля була Г.Кушнір. Вона не цікавилася «політичним питанням, не дорожила комсомольським квитком», не брала активної участі у роботі осередку ЛКСМУ, а отже була «баластом» [10, спр.830, арк.15]. М.Жидачевського

колеги по осередку характеризували як «безініціативного» комсомольця. Його батько на одному із сільських сходів зазначав, що вступає в ТСОЗ (товариство спільного обробітку землі. – Авт.), аби його син закінчив інститут. Перед цим він зазначав: «Не піду в СОЗ [ТСОЗ], там у мене заберуть коні, що я буду робити, хто буде працювати на дітей» [10, спр.830, арк.18]. Як людину «малої продуктивності» визнали Б.Берман. Вона була членом сіоністської організації, «видавала» себе за емігрантку (прибула з Галичини), що згодом не підтвердилося. Її батько займався спекуляцією [10, спр.830, арк.19-20]. За ці, часто надумані причини, вищезазначених осіб виключили з комсомолу.

У 1933 р. в інституті на III курсі технічно-математичного відділу працювала «антисовєтська троцькістська група» у складі вже згаданого І.Кунца, Сусяка, Цвігуна, Сагонюка [8, спр.339, арк.157]. Тоді ж за «протаскування контрреволюційного троцькізму» з лав партії виключили студента III курсу історичного факультету Косянчука. За антирадянську пропаганду виключили з комсомолу Перепечая і Геренчука [8, спр.339, арк.158].

Таким чином, політика радянської влади викликала опозиційні настрої серед частини студентства Кам'янець-Подільського інституту народної освіти (соціального виховання, педінституту). У відповідь було організовано кампанії чисток, метою яких було «поліпшення» соціального стану молоді. Для їх проведення створювалися спеціальні комісії, які у своїй роботі активно використовували пресу, залучали широку громадськість, у т.ч. самих студентів, що свідчили проти своїх товаришів. Студентство спільно з викладачами і співробітниками закладу обговорювали сфабриковані радянським режимом гучні політичні справи.

Список використаних джерел:

1. А. Студентство й професура Кам'янецьких ВИШів ганьблять контрреволюційну діяльність Єфремова і Ко /А. // Червоний кордон. Орган Кам'янецького окружного і виконавчого комітетів КП(б)У та міському КП(б)У. – Кам'янець-Подільський. – 1929. – 28 листопада. – Ч.132 (656). – С.3.
2. Вища школа Української РСР за 50 років / керівник авт. кол., відп. ред. В.І.Пічов]. – К.: Вид-во Київ. ун-ту, 1967. – 395 с.
3. Г.А. Відберіть у них студентські квитки / Г.А. // Комсомолец Прикордоння. Орган окружних комітетів ЛКСМУ Кам'янецьчини, Проскурівщини та Могилівщини. – Кам'янець-Подільський. – 1929. – 16 лютого. – №3(43). – С.2.
4. Геринович В. Виполоти радянську ниву від шкідливої бур'яну / В.Геринович // Студент Прикордоння. Газета вищих шкіл м. Кам'янець-Подільського. – Кам'янець-Подільський. – 1929. – 29 листопада. – Ч.2 (9). – С.2.
5. Геть вимести сміття Жовтоблакитної контрреволюції // Студент Прикордоння. – 1929. – 29 листопада. – Ч.2 (9). – С.1.
6. Грінберг А. Вовки в овечій шкурі / А.Грінберг // Комсомолец Прикордоння. – 1929. – 16 лютого. – №3(43). – С.2.
7. Грінберг А. Класовий ворог пробігається до культурних фортець / А.Грінберг // Комсомолец Прикордоння. – 1929. – 8 січня. – №2(43). – С.2.
8. Державний архів Хмельницької області. – Ф.П.3. – Оп.1.
9. Державний архів Хмельницької області. – Ф.П.1602. – Оп.1.
10. Державний архів Хмельницької області. – Ф.П.1603. – Оп.1.
11. Державний архів Хмельницької області. – Ф.Р.302. – Оп.1.
12. Державний архів Хмельницької області. – Ф.Р.302. – Оп.4.
13. Державний архів Хмельницької області. – Ф.Р.1584. – Оп.1.
14. Державний архів Хмельницької області. – Ф.Р.1586. – Оп.1.
15. Єлінов І.М. Протестні настрої студентів Дніпропетровського гірничого інституту під час масової колективізації початку 30-х років / І.М.Єлінов // Історія України: маловідомі імена, події, факти: зб. статей / [редкол.: В.Ю.Пушкін (відп. ред.), Р.Ю.Поджур, А.Г.Болєбрух та ін.] – К.: Рідний край, 2000. – Вип. II. – С.359-365.
16. Єфіменко Г.Г. Національно-культурна політика ВКП(б) щодо радянської України (1932-1938). – К.: Ін-т історії України НАН України, 2001. – 304 с.

17. Жезицький В.Й. Репресії в середовищі молоді у другій половині 20-х рр. / В.Й. Жезицький // Історія України: маловідомі імена, події, факти: зб. статей / [редкол.: П.Т.Тронько (гол. ред.), В.К.Андрушко, Л.А.Гречина та ін.]. – К.: Ін-т історії України НАН України, 1996. – Вип. 1. – С.408-416.
18. Кірцман Ф. Антисемітку виключено зі складу студентів /Ф.Кірцман // Комсомолец Прикордоння. – 1929. – 31 грудня. – №38 (79). – С.4.
19. Климович Н. Справа «Спілки визволення України» як інструмент пролетарського впливу на комсомольську молодь / Н.Климович // Сіверянський літопис: всеукраїнський науковий журнал / [редкол.: С.О.Павленко (відп. ред.), О.Б.Коваленко, М.К.Бойко та ін.]. – Чернігів: ЧДПУ ім. Т.Г.Шевченка, 2006. – №2 (68). – С.60-64.
20. Колектив ІНО вимагає суворого присуду над контрреволюціонерами // Студент Прикордоння. – 1929. – 29 листопада. – Ч.2 (9). – С.2.
21. Колектив ІНО студентство, професура й техробітники з огидою ганьблять викритих славетнім ДПУ червів-прихвостнів заграничного фашизму «СВУ» та «СУМ» // Студент Прикордоння. – 1929. – 29 листопада. – Ч.2 (9). – С.1.
22. Комарницький О.Б. Студентство Кам'янець-Подільського інституту народної освіти в період репресій (20-ті рр. ХХ ст.) / О.Б.Комарницький // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: серія історична та філологічна / [редкол.: Є.І.Сохаська (відп. ред.), О.М.Завальнюк, М.С.Тимошок та ін.]. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2009. – Вип. VI. – С.52-60.
23. Курневич. Рішуче засудити контрреволюціонерів / Курневич // Студент Прикордоння. – 1929. – 29 листопада. – Ч.2 (9). – С.2.
24. Легкий Кіннотчик. «Пришилася» / Легкий Кіннотчик // Студент Прикордоння. – 1930. – 1 лютого. – Ч.5 (12). – С.4.
25. Листи до редакції // Студент Прикордоння. – 1929. – 1 травня. – Ч.4. – С.4.
26. Мершевицький Б.М. Дамо сотні фарадєїв! / Б.М. Мершевицький // Студент Прикордоння. – 1929. – 29 листопада. – Ч.2 (9). – С.2.
27. Мангольд В. Нелюблю і кончено // Студент Прикордоння. – 1929. – 18 грудня. – Ч.8 (10). – С.4.
28. Посвістак О.А. Політичні репресії проти культурно-освітньої та наукової інтелігенції Поділля на початку 1920-х рр. / О.А.Посвістак // Історія України: маловідомі імена, події, факти: зб. статей / [редкол.: П.Т.Тронько (гол. ред.), О.Г.Бажан, А.Г.Болебрух та ін.]. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2007. – Вип.34. – С.23-34.
29. Приволмих. Заізінем вінником – з лав комсомолу / Приволмих // Студент Прикордоння. – 1929. – 10 квітня. – Ч.3. – С.2.
30. Прилуцький В.І. Молодь України в умовах формування тоталітарного ладу (1920-1939 рр.). – К., 2001. – 249 с.
31. Прилуцький В.І. Репресивні заходи проти молоді УСРР в період формування тоталітарного ладу (1920-1936 рр.) / В.І.Прилуцький // Геноцид українського народу: історична пам'ять та політико-правова оцінка: міжнародна науково-теоретична конференція, м. Київ, 25 листопада 2000 р.: матеріали / [редкол.: В.А.Смолій (гол. ред.), С.В.Кульчицький, В.І.Марочко та ін.]. – К., Нью-Йорк: Вид-во М.П.Коць, 2003. – С.227-237.
32. Прокопчук В.С. Кондрацький Франц Андрійович – ректор Кам'янець-Подільського інституту народної освіти / В.С.Прокопчук / Серія «Керівники навчального закладу». – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2008. – 72 с.
33. Пролетарське студентство й професура міста Кам'янця ганьблять запроданців капіталу // Червоний кордон. – 1930. – 18 березня. – №30 (700). – С.4.
34. Ретанов О. Пролетаризація ВИШів – наша гарантія! / О.Ретанов // Студент Прикордоння. – 1929. – 29 листопада. – Ч.2 (9). – С.2.
35. Рішуча відсіч ворогам соціалістичного будівництва. (Резолюція, що її прийнято на загальному студентському з професурою Кам'янецьких ВИШів – мітингові) // Студент Прикордоння. – 1929. – 29 листопада. – Ч.2 (9). – С.2.
36. С. Виключено чужий елемент /С. // Студент Прикордоння. – 1929. – 10 квітня. – Ч.3. – С.2.
37. Свій. Вона теж не любить ІНО / Свій // Студент Прикордоння. – 1929. – 18 грудня. – Ч.8 (10). – С.4.
38. Студенти плямують виступ професора Єфремова // Червоний кордон. – 1928. – 27 листопада. – Ч.135 (511). – С.2.

39. Студкор «Комсомолец» // Студент Прикордоння. – 1929. – 1 травня. – Ч.4. – С.2.
40. Суліма Самійло. Вовки в овечій шкурі / Самійло Суліма // Студент Прикордоння. – 1929. – 29 листопада. – Ч.2 (9). – С.4.
41. Суліма Самійло. Канада по ворогах / Самійло Суліма // Студент Прикордоння. – 1929. – 18 листопада. – Ч.1 (8). – С.3.
42. Федорук С. Не здорові тенденції вижити / С.Федорук // Студент Прикордоння. – 1930. – 1 лютого. – Ч. 5 (12). – С.4.
43. Федорук Сидор. Об'явимо боротьбу політичній неписьменності студентства / Сидор Федорук // Студент Прикордоння. – 1929. – 11 червня. – Ч.7. – С.5.
44. Ченцов В.В. Політичні репресії в Радянській Україні / В.В.Ченцов / НАН України, Інститут історії України. – Б.м., б.р. – 482 с.
45. Шило. Вовке в овечій шкурі / Шило // Студент Прикордоння. – 1929. – 18 грудня. – Ч (8)10. – С.4.

This article shows opposition moods among the students of Kam'yanec-Podil'skiy Institute of National Education (Institute of Social Education), and analyses different forms of fight against them Soviet regime.

Key words: students, institute, repression, expelling, disclosure.

Отримано: 12.03.2010

УДК 39+2-726.1](477)(092)

О. М. Кошель

МАРКО ГРУШЕВСЬКИЙ – ЕТНОГРАФ, ЦЕРКОВНИЙ ДІЯЧ, ПАТРІОТ

В статті висвітлюється життєвий і творчий шлях Марка Грушевського ім'я якого до початку ХХІ ст. знаходилося в тіні свого великого родича.

Ключові слова: Київська громада, дитяча етнографія, автокефальна церква, Лук'янівська тюрма.

Ім'я Марка Федоровича Грушевського, як і багато імен українських патріотів, повернулося із забуття лише в ХХІ ст. завдяки низці опублікованих статей М. Кучеренка [19], Н. Куksi [18], О. Дубового [15], Е. Коваля [17], О. Найдена [20]. Ми звертаємось до життя та творчості М.Ф. Грушевського у контексті ролі православного духовенства у національному відродженні України.

Народився М.Ф. Грушевський 25 квітня (7 травня за новим стилем) 1865 р. в с. Худоліівці Чигиринського повіту, що на Київщині, в сім'ї дячка місцевої церкви св. Параскеви [1, арк.132]. Коли Маркові було чотирнадцять років і він навчався в Черкаському духовному училищі, помер його батько. Продовжуючи студіювання в Київській духовній семінарії, Марко Грушевський був на казенному утриманні [1, арк.1447].

В семінарії він познайомився і здружився зі своїми чотириюрідними братами – Григорієм Івановичем, Григорієм Миколайовичем і Олександром Гнатовичем. Слід відзначити, що рід Грушевських був великим і його особливістю було те, що родина завжди була дружньою, не зважаючи на віддалений ступінь спорідненості. В семінарії було багато патріотично наааштованих семінаристів і Марко Грушевський став учасником національно орієнтованої семінарської громади і там познайомився ще з одним своїм чотириюрідним братом – Михайлом Грушевським, який у 1888-1889 роках очолював цю громаду [8], яка часто збиралась у його помешканні. Протягом всього життя Марко Федорович підтримував зв'язки з своїми далекими братами та Михайлом Сергійовичем, називаючи його ласкаво: “Рідний мій брате, золото моє Міша”, “рідний брат, голубонько, Миша” [2, арк. 136]. Шляхетні ідеали еднали їх значно міцніше, ніж кровна спорідненість. Марко мав власне світобачення, розуміння